

Гавриловська К.П. Переживання соціальної несправедливості як чинник виникнення кризового стану / Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. статей. / За ред. Т.М.Титаренко. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – С. 84-89.

Гавриловська К.П.

Переживання соціальної несправедливості як чинник виникнення кризового стану

Кількість вищих закладів освіти в нашій країні зростає, відповідно, збільшується кількість студентської молоді. Процеси, які відбуваються в середовищі студентів, та психологічні проблеми, які в ньому виникають, мають надзвичайно великий вплив на формування особистості молодшої людини.

З моменту набуття особистістю статусу студента вплив батьків на процес прийняття життєво важливих рішень, у більшості випадків, суттєво зменшується. Особливо яскраво це проявляється тоді, коли місце проживання батьків студента не збігається з місцезнаходженням ВЗО. Просторова віддаленість від батьків, родичів, друзів, референтних осіб спонукає до активного формування власної стратегії поведінки, в тому числі, і в правовому полі держави.

Особистість, що живе в суспільстві, постійно змушена узгоджувати свою поведінку із системою формальних і неформальних соціально-правових норм. Для успішного функціонування особистості в системі правових норм, недостатньо просто знати закони, необхідно розуміти, як реально вони функціонують, співвідносити їх з реальною поведінкою оточуючих і своєю власною, надавати їм особистісного значення.

Особливо важливим для адекватної інтерпретації застосування офіційних правил і норм є знання, розуміння і засвоєння тієї системи неформальних, негласних норм, які іноді імпліцитно передбачають невиконання тих чи інших офіційних норм. Орієнтування в цій системі явно і неявно діючих правил, її сприйняття і легітимація, власне, і є необхідною передумовою для адаптації до неї та ефективної діяльності в її контексті. Суперечливості (іноді значні) між формальними та неформальними правовими нормами можуть стати потенційним чинником стресу для особистості, яка намагається увійти в цей "дорослий" світ. Процес адаптації ускладнюється протиріччям між офіційними та неформальними нормами, оскільки така ситуація може сприйматися особистістю як "гра без правил", стан невизначеності, де немає чітких пріоритетів, де неможливо визначити, до якого результату призведе обрана лінія поведінки. Все це спричиняє переживання невизначеності, хаотичності, некерованості, а, іноді, й абсурдності подій, які відбуваються. Подібна невизначеність, непередбачуваність подій у значущих ситуаціях можуть спричинити виникнення стресового стану в особистості. Цей стан може набувати ознак психотравми в тому випадку, якщо особистість включається у сферу правового регулювання з цілком сформованими, ригідними уявленнями про цю сферу і способи функціонування в ній. У такому випадку, якщо всупереч здоровому глузду особистість намагається досягти своєї мети неадекватними (з точки зору вимог ситуації) методами, вона ризикує не лише потерпіти фіаско, а й втратити ціннісні орієнтації, внутрішні сенси того, що вона робила, і того, що відбувалося навколо неї. В цьому розумінні травмуючі переживання соціальної несправедливості в рамках процесу правової соціалізації нерідко відіграють позитивну роль, оскільки допомагають особистості "відкрити очі" і сприймати світ таким, яким він є, а отже - адекватно в ньому функціонувати.

Отже, у процесі правової соціалізації можливе переживання кризового стану, що виникає в результаті неможливості реалізації загального життєвого плану особистості. Цей стан виникає в ситуації, коли набір звичних поведінкових реакцій, узгоджений із системою офіційних правових норм, не забезпечує досягнення поставленої мети. Причому відчуття власної некомпетентності, неефективності, повної залежності від зовнішніх обставин пов'язується не лише з даною ситуацією, а й розповсюджується на перспективу. Психотравма, яка виникає в процесі правової соціалізації в студентському віці, може зумовити руйнацію основних життєвих планів особистості. Психотравма - це стійкі порушення функціонування окремих аспектів психіки людини під впливом зовнішніх чинників, у результаті чого людина не здатна цілком реалізувати свій особистісний потенціал [1]. Подібний стан вимагає змін, насамперед, на поведінковому рівні.

Особистість може прийняти реально існуючі відносини як даність і спробувати пристосуватися до них, змінивши поведінку. Або вона може звинуватити весь світ у недосконалому, практично заперечивши його, і зберегти свої переконання ціною свідомої соціальної дезадаптації. Такий протест може мати як активний, так і пасивний характер.

Студент четвертого курсу С. - професійно спрямований, відмінник навчання, брав участь у конкурсі задля того, щоб поїхати на стажування до США. У тестуванні з англійської мови він набрав максимальну кількість балів, проте на стажування поїхав не він, а дочка адміністрації ВЗО, яка набрала децю меншу кількість балів. Після того, як студенту С. було відмовлено у можливості стажування, він зник на кілька днів. Сусіди по гуртожитку знайшли його у підвалі, де збиралися наркомани. На консультацію до психолога його привели друзі у напівпримусовому порядку. Перебував на той час у стані глибокої апатії. Зі слів близьких, він абсолютно втратив інтерес до життя, не виходив з дому, відмовлявся від їжі, цілий день проводив, лежачи в напівтемній кімнаті і дивлячись у стелю.

Психокорекційна робота з цим клієнтом була досить тривалою і складалася з декількох етапів. Під час першої консультації він переважно мовчав, його погляд був розфокусованим, спрямованим у вікно, на запитання відповідав односкладно, розмови про результати конкурсу і про поїздку взагалі намагався уникати: питання, що стосувалися цієї теми, ігнорував, при цьому низько нагинав голову, "наїжачував" плечі, і всі його жести демонстрували закритість. Більш-менш змістовною виявилась розмова, щодо дитячих років клієнта. Без особливого ентузіазму, уникаючи контакту очима, тихим голосом абсолютно виснаженої людини, він усе-таки почав говорити. Найбільш емоційне включення клієнта в розмову відбулося, коли мова зайшла про його покійного батька: "...він був чесний, завжди чинив по совісті, його всі поважали за це...".

Результатом першого етапу консультативної роботи було встановлення контакту з клієнтом, спроба фокусування його проблеми. На нашу думку, ця проблема полягала, насамперед, у ригідності уявлень клієнта про соціальну справедливість, про шляхи досягнення своїх цілей. На цьому етапі виявився один із чинників, який спричинив цей кризовий стан. Мається на увазі захисний психологічний механізм ідентифікації з відсутньою референтною особою, імовірно, децю ідеалізованою, але, тим не менше, її цінності та настановлення складала для клієнта реальну базу функціонування в системі офіційних правових норм.

Метою другого етапу психокорекційної роботи було підштовхнути клієнта до висловлення його справжніх почуттів щодо ситуації, яка спричинила кризу. На цьому етапі під час консультацій він досить багато говорив і був дуже агресивним у своїх висловлюваннях. Практично в усіх своїх негараздах (і не лише своїх реальних, а й чужих, напівгіпотетичних) він звинувачував державу, яка допускає подібні прояви несправедливості, корумпованих чиновників і взагалі весь світ - такий жахливий, що в ньому просто неможливо жити. Власне, на цьому етапі і проявилися характерні ознаки кризового стану, які полягають у тому, що його «картина світу» виявилася неадекватною реально існуючим соціальним відносинам, які сприймаються як несправедливі, неправильні. Але, в той же час, клієнт починав усвідомлювати, що жити так, як він жив раніше, неможливо, оскільки ця система ставлень до світу не може забезпечити досягнення його цілей. На цьому етапі найбільш болісним для клієнта були запитання, щодо його планів на майбутнє. Про ймовірність його участі ще в якихось конкурсах навіть не йшлося: "...там усі місця продані...". Очевидно, що повертатися до своїх попередніх задумів та планів він не хотів, а уявлення про майбутнє було нечітким і невизначеним. Крім того, проявилася така особистісна характеристика клієнта, як зовнішній локус контролю (схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам) [2]. Схильність до зовнішнього локусу контролю поєднувалася з невпевненістю, неврівноваженістю, тривожністю, схильністю відкладати реалізацію своїх намірів на невизначений термін.

Якщо особистість вважає себе жертвою обставин, які не залежать від неї, вона має зовнішній локус контролю, і це суттєво впливає на успішність самореалізації. Якщо особистість не відчуває можливості контролю над неприємними подіями, виникає феномен набутої безпорадності. Відчуття сили і можливості впливати на своє життя сприяє здоров'ю і виживанню. Втрата контролю над тим, що робить особистість, і тим, що роблять для особистості, може призвести до неприємних стресових (або навіть психотравматичних) ситуацій.

Третій етап психокорекційної роботи полягав у визначенні реальних цілей клієнта. В даному випадку досить важливим було питання про те, чого насправді він хотів: поїхати до США чи довести свою компетентність у навчальній діяльності. На цьому етапі

психокорекційної роботи було використано такий психотерапевтичний прийом, як подрібнення однієї загальної синкретичної мети (перемоги у конкурсі) на підцілі. В результаті ми отримали кілька взаємонепов'язаних підцілей: однаковою мірою сильно клієнт хотів поїхати у США, довести самому собі власну компетентність у знанні цього предмету, отримати визнання комісії та підвищити свій статус серед одногрупників, коли їм буде оголошено про його перемогу у конкурсі. Під час консультацій клієнт переконався, що значною мірою мета полягала у тому, щоб його "розумність" було визнано на формальному рівні, отримано визнання зі сторони соціального оточення. Після закінчення психокорекційної роботи стан клієнта був замисленим та зосередженим. Перед ним постало питання: "А чого ж насправді я хотів досягнути, беручи участь у конкурсі? І чи не можна того ж соціального визнання досягти якимось іншими методами?". Відбулося "знецінення" ситуації, вона вже не сприймалася як світова катастрофа. Важко прогнозувати майбутнє цього клієнта, але можна припустити, що вибір реальних варіантів поведінки задля досягнення своєї мети він не буде здійснювати так однозначно, як раніше. Якщо з усього репертуару шляхів досягнення своєї мети він вибере офіційний, правочинний шлях, то, принаймні, це буде свідомий вибір, зроблений з урахуванням того, що такий шлях може виявитися неефективним, і тому, при зіткненні з подібним проявом соціальної несправедливості, криза не виникатиме. Основна роль психотерапевта при роботі з подібними клієнтами полягає у тому, щоб розширити репертуар поведінки за рахунок "програвання" таких варіантів та їх можливих наслідків.

Важливою також є робота над уявленнями клієнта про соціальну справедливість. Соціальна справедливість належить до результату або рішення, досягнутого завдяки правильно функціонуючому механізму правочинності. Вважається, що застосування закону, який належить до сфери того або іншого конкретного випадку має на меті досягнення справедливості. У такій інтерпретації справедливість - це логічна, майже механічна оцінка дії згідно з критеріями, зафіксованими в загальноприйнятій і обов'язковій нормативній системі законів. У повсякденному спілкуванні справедливість може розумітися як апеляція до вищих моральних критеріїв, що є для даної особистості незаперечними. В такому випадку суб'єктивні уявлення про справедливість провокують певні очікування до соціального оточення особистості. Подібні очікування можуть стати причиною психотравматичних станів, які виникають тоді, коли очікування не справджуються. Особливо гостро проблема хибних очікувань стоїть у студентському віці, коли особистість намагається самостійно будувати своє життя і відбувається поступове співвіднесення реалій цього життя з персональними конструктами. Проблема, власне, полягає в тому, що ці конструкти не є результатом досвіду особистості, вони запозичені або утворені під впливом референтних осіб, засобів масових комунікацій, літератури тощо. Гострота переживань при неспівпаданні цих конструктів з реальним життям залежить, насамперед, від того, наскільки вони стали переконаннями, наскільки ригідною є сама особистість щодо цих своїх уявлень.

На жаль, прояви соціальної несправедливості у нашому суспільстві не є рідкісними, а тому при зіткненні з ними (в ідеалі) особистість має сприйняти це як досвід, безумовно корисний у тому сенсі, що він допомагає скорегувати поведінку згідно із соціальним контекстом. Внутрішній потяг до самореалізації і ствердження доцільності свого існування є базовою потребою особистості, яку вона намагається задовольнити. Необхідними умовами успішної соціальної самореалізації є віра в себе, узгодженість «Я-концепції» та реальної поведінки. Кожного разу, коли сприймання досвіду спотворюється або заперечується, переживання власної соціально-психологічної непристосованості є передумовою переходу до якісно нового рівня процесу соціальної самореалізації.

Література

1. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т.М.Гитаренко. - К.: Агропромвидав України, 1998. - 348 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. - СПб.: Изд. "Питер", 1999. -688 с.